

Harrastajakulttuuri- toiminnan ohjailu Neuvostoliitossa ja nyky-Venäjällä

M a r i R i s t o l a i n e n

Suomalaisessa julkisessa keskustelussa on viime kuukausina peräänkuulutettu yhteisöllisyyttä ja talkoohenkeä. Yhteisöllisyydestä on haettu apua yhteiskunnan ongelmiin niin valtamedioissa kuin paikallislehdissäkin. Traagisten kouluampumistapausten jälkeen pääministeri peräsi paluuta yhteisöllisyyteen. Maailmanlaajuisen talouskriisin hoitoon valtionvarainministeri esitti talkoohengen elvyttämistä. Papit tarjosivat perhesurmien ja yleisen pahoinvoinnin hoitoon lääkkeeksi kansalaistalkoita (IS 2008). Ilmais-konsertein ja yleisötilaisuuksin muusikot ja taiteilijat kantoivat kortensa kekoon yleisen välittämisen puolesta. Myös tutkijat osallistuivat keskusteluun huomauttaen, että mitään paratiisi-maista kyläyhteisöä, missä ihmiset huolehtivat toisistaan ja tekevät töitä talkoohengessä, ei ole koskaan ollutkaan. Ei missään – ei Suomessa eikä muuallakaan (K 2008). Yhteisöllisyys, talkoohenki ja kansalaistalkoot ovat idealistisia, hienoja asioita, mutta yhteisöllisyyden käsite näyttää ainakin Suomessa murentuneen. Se on kuin mekanismi, joka muistetaan kun kello lakkaa käymästä.

Mitä yhteisöllisyys siis on? Ihmisen perustarve on kuulla johonkin, olla osallinen. Hahmotamme itseämme erilaisten yhteisöjen kautta. Keskeistä on osallisuus; kysymys on syvällisestä, viime kädessä identiteettiin ulottuvasta kokemuksesta tai jäsenyyden tunteesta yhteisössä ja mahdollisuudesta olla rakentavasti mukana yhteisöllisissä prosesseissa. Neuvostokoneisto käytti hyväkseen tätä yksilön tarvetta, halua kasvaa yhteisössä enemmän kuin mitä hän on yksin. Kuulumista ja ainakin näennäistä kuulluksi tulemisen tunnetta vahvistettiin Neuvostoliitossa esimerkiksi harrastajataide-toiminnan kautta. Väitöstutkimukseni *Preferred Realities: Soviet and Post-Soviet Amateur Art in Novorzhev* (Toivottuja todellisuuksia: neuvostoliittolaista ja jälkineuvostoliittolaista harrastajataidetta Novorzhevissa) on tutkimus eräästä yhteisöllisyyden muodosta ja siitä, miten yksilön luovuutta hyödynnettiin ja hyödynnetään yhä yhteisöllisyyden rakentavan voiman saavuttamiseksi ja sitä kautta ylhäältä ohjattujen yhteisten todellisuuksien luomiseksi ja vahvistamiseksi. Tutkimukseni tarjoaa sammakkoperspektiivin kulttuuriin ilmiöihin ja muutoksiin Neuvostoliitossa ja nyky-Venäjällä.

Väitän että harrastajataidetta käytettiin Neuvostoliitossa ja käytetään nyky-Venäjälläkin tiettyjen yhteiskunnallisesti ”sopivien” ja ”toivottavien” todellisuuksien tuottamiseen. Näitä sopi-

vuuden rajoja olen kartoittanut novorževilaisen harrastajataiteen kautta. Väitöstutkimukseni on siis tapaustutkimus. Olen tutkinut yksittäistä paikkaa, pientä Novorževin kaupunkia, ja rajattua toimintaa, eli harrastajataidetta sen piirissä. Novoržev on noin viiden tuhannen asukkaan kaupunki keskellä Pihkovan aluetta, Venäjän Federaation läntisimmässä osassa. Novorževin piiri sijaitsee maantien ja rautatien välissä, ja on keskeisestä asemastaan huolimatta eristäytyneisyydessään tavallaan ”kaksoisperiferiaa” – periferia keskellä periferiaa.

Tutkimuksen aineisto

Tutkimuspaikaksi Novoržev valikoitui Joensuun yliopiston venäjän oppiaineen aikaisemman Pihkova-projektin kontaktiverkoston myötä. Pihkova-projektin päätyttyä laitokselle oli kertynyt käyttämätöntä tutkimusaineistoa, Novorževissa julkaistuja harrastajakirjoittajien tekstikokoelmia. Ensimmäiset tutkimuskysymykseni huokuvatkin hämmästystä: miten on mahdollista, että pienessä viiden tuhannen asukkaan kaupungissa on viisikymmentä julkaisevaa kirjoittajaa? Mitä he kirjoittavat? Miksi he kirjoittavat? Mistä he kirjoittavat?

Tutkimusmateriaalini sijoittuu ajallisesti vallankumousvuosista nykypäivään. Aluksi tarkoitukseni oli tutkia vain jälkineuvostoliitolaista harrastajataidetta, mutta mitä enemmän asiaan syvennyin, sitä selvemmäksi tuli, että Neuvostoliiton romahtamisen jälkeinen harrastajataidebuumi ei ollut selitettävissä ilman sen syvien historiallisten juurien tarkastelua. Pitkän ajanjakson tapaustutkimus mahdollistaa syy-seuraussuhteiden selvittämisen. Näin ollen olen keskittynyt työssäni vertailemaan harrastajakulttuurituotannon valtakäytänteitä erityisesti kahtena kehityspiikkinä: 1920–30-luvuilla neuvostovaltion alkuaskeleilla ja neuvostoimperiumin romahtamisen jälkeen.

Tutkimusmateriaalini jaoin kahteen ryhmään: ”luonnolliseen” ja ”keinotekoiseen”. Luonnollinen aineisto koostuu sellaisista harrastajataiteilijoiden tuotoksista, jotka ovat olemassa ilman

tutkijan myötävaikutusta. Sellaiseksi olen luokitellut laulut, näytelmät, valokuvat, piirustukset, novellit ja runot, joita harrastajat ovat joko itse tuottaneet tai esittäneet. Samaan ”luonnolliseen” aineistoon kuuluvat myös harrastajille suunnatut metodioppaat ja lehtikirjoitukset paikallisten harrastajien tuottamasta taiteesta. ”Keinotekoinen” materiaali koostuu puolestaan novorževilaisten harrastelijoiden haastatteluista, kirjastossa tehdystä lukijatutkimuksesta, koululaisten esseistä sekä nuorille kirjoittajille suunnatusta kyselylomakkeesta. Tätä materiaalia olen käyttänyt lähinnä teoreettisten käsitteiden ja mallien muokkaamiseen ja niiden toimivuuden testaamiseen.

Sekä tutkimuspaikkani että tutkimuskohteeni ovat aiheuttaneet hämmennystä kaikkialla missä ikinä olen työtäni esitellyt. Kollegan hämmästelvä kysymys ”Tutkitko oikeasti tavisten tekstejä jossain takahikiällä?” kuvastaa hyvin sitä, että tutkimusaiheeni ei ole niin sanotusti mediaseksikäs eikä asetu tämän päivän suomalaisen Venäjän kulttuurintutkimuksen keskiöön. Työni tulosten perusteella ei voi ennustaa seisooko Venäjäjättiläinen savijaloillaan. Sen sijaan tutkimukseni voi antaa ainakin yhden vastauksen siihen, miksi Venäjän syrjäseutujen ihmiset jaksavat elää normaalia arkea yhteiskunnan muutosten paineessa.

Hyvin usein ainakin läntinen Venäjä-tutkimus keskittää huomionsa suuriin kaupunkiin – Pietariin tai Moskovaan tai alueellisiin keskuksiin. Kulttuuria tutkiessaan se nostaa esille kirkkaasti erottuvia ”suuren” taiteen ilmiöitä. Harrastajakulttuuritoiminta on arkista eikä kovin näkyvää. Kuitenkin se on erittäin merkittävä osa venäläisen ihmisen yhteisöllistä elämänhallintaa. Väitökseni rikkoo näiltä osin tutkimusperinteitä. Perifeerinen tutkimuspaikka ja marginaalinen harrastajataide tutkimuskohteena tuovat yhdessä uutta näkökulmaa Venäjän kulttuurintutkimukseen ja ennen kaikkea ne antavat käsityksen siitä, miten yhteisöä nimeltä Neuvostoliitto rakennettiin ja vahvistettiin kulttuuripoliittisin keinoin ohjailemalla rivikansalaisten harrastuksia.

Narratiivinen yhteisö ja rakenteellinen muuttumattomuus

Lähestymistapaani voi kutsua aineistolähtöiseksi, eli pääpaino on ollut tutkimusaineistossa. Analyysiyksiköt eivät ole ennalta määrättyjä ja teoria rakennetaan aineisto lähtökohtana. Aineiston analyysimenetelmänä on ollut yksinkertaisesti sisällön erittely. Teoreettisesti lähestyn harrastajataidetta sosiaalisen konstruktivismin näkökulmasta. Tiivistetysti tämä tarkoittaa sitä, että esitän todellisuuksien muodostuvan yhteisöllisessä vuorovaikutuksessa harrastajataiteen kautta. Puhuen, kirjoittaen ja kuvaten yksilöt tuottavat merkityksiä ympäröivästä maailmasta, rakentavat erilaisia toistensa kanssa dialogisessa suhteessa olevia todellisuuksia. Harrastajataidetoiminnan ympärille muodostuvaa yhteisöä nimitän narratiiviseksi yhteisöksi, joka koostuu kertojista, välittäjistä ja vastaanottajista. Näiden toimijoiden vuorovaikutuksessa rakentuu yhteisöllinen narratiivi, toisin sanoen harrastajien tuottama taide: kirjoitukset, näytelmät, laulut, kuvat jne.

Olen siis tutkinut harrastajataidetta erilaisia kollektiivisia todellisuuksia tuottavana kulttuurisena käytäntönä. Tarkastelen tämän tapaustutkimuksen kautta Novorževin harrastajataiteilijoita narratiivisena yhteisönä sekä sitä, minkälaista yhteisöllistä narratiivia harrastajat ovat tuottaneet eri vuosikymmeninä. Narratiivisen yhteisön ja yhteisöllisen narratiivin käsitteiden avulla selvitän yleisellä tasolla millaisia kulttuuritoimijoita ja rakenteita neuvostoliittolaisten ja jälkineuvostoliittolaisten todellisuuksien tuottamiseen voi liittyä. Tarkastelen myös neuvostoliittolaisen ja jälkineuvostoliittolaisen harrastajataiteen muotoutumis- ja toimintaprosesseja sekä toimintalogiikkaa. Yhteisöllisen kulttuuritoimijuuden kautta käsittelen kulttuurituotannon valtakäytänteiden kysymyksiä. Kenellä on kulloinkin valta määrätä millaisia kulttuurisia konstruktioita tuotetaan ja vahvistetaan? Kuka ja miten määrittää todellisuutta, kuka nostaa ”oikean” muiden todellisuuksien joukosta? Millaisille ilmaisuvälineille – teksteille, kuville, lauluille, näytelmille

– annetaan milloinkin merkitys? Kenellä on valta tuottaa merkityksiä?

Narratiivisen yhteisön toimintaperiaate on mielestäni sama riippumatta yhteisön koosta. Narratiivinen yhteisö voi muodostua niin kokonaisen valtion kuin yksittäisen paikan tai ryhmän ympärille. Valtiollisella (neuvostoliittolaisella) tasolla narratiivisen yhteisön muodostivat puolueen valitsemat kertojat eli esimerkiksi kirjailijaliittoon kuuluneet kirjailijat (näyttelijät, kuvataiteilijat). Merkityksen antajana toimi kommunistinen puolue ja valtiollisella tasolla välittäjän tehtävää hoiti sen puoluekoneisto (ammattiliitot, uutistoimisto yms.). Alueellisen tason välittäjinä toimivat agitaattorit, politrukkit, Komsomol jne. ja heidän organisoimansa harrastustoiminta (lukutuvat, punaiset nurkkaukset, seinälehdet). Harrastajataiteen kautta välitettiin puolueen sanomaa. Esimerkiksi harrastajakirjoitukset jäljittelivät sosialistisen realismin hengessä valtavirtakirjallisuuden suuria teoksia.

Neuvostoliiton romahdettua paikallistasolla Novorževissa narratiivisen yhteisön muodostivat paikalliset kirjoittajat, kuvataiteilijat, valokuvaajat, laulajat ja näyttelijät. Välittäjinä toimivat vaikkapa runoantologioiden toimittajat ja kustantajat, paikallinen sanomalehti, internet-sivujen ylläpitäjät, museovirkailijat, opettajat ja kirjastonhoitajat.

Olen tutkimuksessani osoittanut todeksi esittämäni hypoteesin rakenteellisesta muuttumattomuudesta. Tällä tarkoitan sitä, että ne rakenteet, joiden kautta neuvostotodellisuutta vakiinnutettiin harrastajakulttuurituotannossa, vaikuttavat yhä. Neuvostoajana puoluejohto tiesi millaiset kulttuuriharrastukset ovat kansalaisille hyväksi ja nyt sen näyttää tietävän paikallinen kulttuurihallinto. Harrastajien taiteellista ilmaisunvapautta ohjailaan vetoamalla yhteiskunnan tai paikan hyvinvointiin, onnellisuuteen ja etuun. Toisin sanoen väitän, että itse järjestelmästä ei ole vapauduttu, vallan ja kontrollin teemat ovat vain laskeutuneet keskusjohdon määrittelemältä yhteiskunnalliselta tasolta paikalliselle. Puoluevallan tilalle ovat nousseet paikalliset vallanpitäjät, mielipidejohtajat ja kulttuuritoimijat, eli

uusien välittäjien sukupolvi.

Kirjoituskilpailujulistukset vuosilta 1939 ja 2005 havainnollistavat rakenteellista muuttumattomuutta ja sitä, miten harrastajien ilmaisu vapauteen puututaan ja sisältöjä ohjailaan. Molemmat julistukset on julkaistu paikallisessa sanomalehdessä. Vuoden 1939 kirjoituskilpailun teemat ovat ”vapaavalintaisia, kunhan ne heijastavat isänmaan sosialistisia tavoitteita, kulttuurin kasvua ja työtätekevien hyvinvointia, työn sankaruutta, huolta ihmisestä, työtätekevien rakkautta sosialistista isänmaataan kohtaan, isänmaan rajojen puolustamista jne.” Vuonna 2005 novorževilaisia kehoitettiin kirjoittamaan kotiseutunsa historiasta, luonnosta, paikallisista kuuluisuuksista ja paikkakunnan tulevaisuuden näkymistä. Otsikot olivat vapaasti suomennettuna: ”Pieni kotikyläni”, ”Mielenkiintoista väkeä meikälaiset”, ”Täältä me olemme kotoisin, täällä me olemme syntyneet”, ”Kotiseutuni luonto”, ”Kotiseutuni eilen, tänään, huomenna”.

Kirjoituskilpailujulistuksissa näkyy selvästi samankaltainen rakenne ja muoto – niiden takana näyttäisi olevan hyvin samanlaiset kulttuuriset valtakäytännöt. Samoin metodein, joiden kautta neuvostotodellisuus legitimoitiin harrastajakulttuurituotannossa, tänä päivänä ihmiset saadaan tukemaan Novorževin hegemonista paikallisuutta ja sen esittämää paikallisen todellisuuden ihannetta.

1960-luvulta lähtien Novorževin harrastajataiteessa paikallisuus saa asteittain yhä enemmän sijaa yleisen neuvostokuvauksen rinnalla kunnes lopulta syrjäyttää sen 1990-luvulla. Mielenkiintoiseksi asian tekee se, että aivan viimeisimmässä tutkimusmateriaalissa on jo havaittavissa merkkejä uudesta käänteestä. Vuoden 2006 novorževilaisille suunnattu kirjoituskilpailu oli nimeltään ”Terveiden elämäntapojen puolesta!”.

Lähteet

Dobrenko, Evgeny (2001), *The Making of the State Writer: Social and Aesthetic Origins of Soviet Literary Culture*. Stanford: Stanford University Press.

IS (2008) = Isä Mitro perhetragedioista: Olem-

Siinä harrastajia kehoitettiin kirjoittamaan siitä, kuinka hyvä on elää ilman tupakkaa ja alkoholia ja kuinka tärkeä osa elämää liikunta on. Esimerkillisiä kirjoitustensaiheita olisivat myös paikallisten tervaskantojen ja urheilusankareiden elämäkerrat. Viime vuoden kirjoituskilpailu ”Minun perheeni historia maamme historiassa” oli jo avoimesti Yhtenäinen Venäjä (*Jedinaja Rossija*) puolueen organisoima valtakunnallinen harrastajakirjoituskilpailu. Kansanterveys, perhe ja syntyvyyden kohottaminen kuuluvat voimakkaasti Putinin julistamaan ”kansalliset prioriteetit” - agendaan.

Harrastajataiteen tuottama diskurssi – uudet toivotut todellisuudet – ovat hyvää vauhtia haakeutumassa ”yhtenäisen Venäjän” hegemoniseen muottiin. Harrastajille on jo annettu uudet rajat ”sopivalle” uuden yhteisön mitat täyttävälle taiteelle. Mielestäni on vain ajan kysymys milloin laaditaan valtion virallisen taiteen ohjelma sosialistisen realismin tapaan. Ainakin ruohonjuuritasolla tutkimukseni kyseenalaistaa sen kulttuuripoliittisen muutoksen, jonka on oletettu tai toivottu tapahtuneen Venäjällä sosialistisen järjestelmän romahtamisen myötä. Lopetan Leninin sanoihin: ”Uuden yhteisöllisyyden keskeinen vaikuttaja on massojen elävä luovuus” (*Živoje tvortšestvo mass – vot osnovnoi faktor novoi obštšestvennosti*”, sit. Dobrenko 2001, 180).

Mari Ristolainen väitteli venäjän kielen ja kulttuurin alalta 15.11.2008 otsikolla *Preferred Realities: Soviet and Post-Soviet Amateur Art in Novorzhev*. Vastaväittäjänä toimi professori Adele Barker (The University of Arizona) ja kustoksena oli professori Natalia Baschmakoff.

me ummistaneet silmämme. – *Iltasanomat*, 29.10.2008.

K (2008) = (29.9.2008), Tutkija: Vanhasen kyläidyillä ei ole ollut. – *Karjalainen*, 29.9.2008.